

2.5 Evropský justiční prostor ve věcech civilních – nová dimenze mezinárodního práva soukromého a procesního*

Naděžda Rozehnalová**

1) Stav řešené problematiky před vstupem ČR do EU v roce 2004

Vstup do Evropských společenství/Evropské unie znamenal v oblasti mezinárodního práva soukromého a procesního pro Českou republiku zásadní předěl. Do té doby bylo mezinárodní právo soukromé spíše doménou národního práva¹, byť doktrína akcentovala univerzální rozměr této disciplíny. Nicméně jen okrajově byla tato oblast zasažena mezinárodními smlouvami, jichž byla Česká republika smluvní stranou². Vstup do Evropských společenství v roce 2004 znamenal „plný vstup“ do existujícího „evropského justičního prostoru“³. Byl prostorem nikoli univerzálního, ale prostoru regionálního – prostoru regionální unifikace.

Pokud bychom měli charakterizovat dané období, lze užít následujících hesel:

- a) dominance národní úpravy, která představuje nejméně výhodný způsob úpravy mezinárodního práva soukromého a procesního.

- b) minimální úprava pomocí mezinárodních smluv, které zejména pokud jde o smlouvy mnohostranné představuje v ideální podobě univerzální úpravu. Ta by byla vhodným východiskem této disciplíny. Nicméně jde o cíl nedosažitelný. Současně přístup k těmto normám byl výsostně v rukou ČR.
- c) nemožnost přístupu k evropským normám, byť by se jednalo o mezinárodní smlouvy. Konkrétně o Úmluvu o právu rozhodném pro smlouvy (Řím I), která byla tzv. uzavřenou smlouvou. A dále o Luganskou úmluvu o příslušnosti soudů a uznání a prohlášení vykonatelnosti soudních rozhodnutí, která byla uzavřena mezi státy ES a ESVO. Nicméně přestože ČR dlouhodobě vyjadřovala zájem o přístup, až do data vstupu do ES se smluvní stranou nestala pro obstrukce některých členských států.

V důsledku výše uvedeného bylo zejména v oblasti mezinárodního práva procesního nejen problematické stanovit v některých případech pravomoc soudů, resp. předvídat rozhodné právo, ale problémy se objevovaly zejména v otázce uznání a výkonu soudních rozhodnutí a výkonu právní pomoci.

Vstup do ES znamenal pro uvedenou oblast zásadní zlom a přerod z úrovně národní na úroveň regionální.

2) Období po vstupu 2004–2011

Další vývoj této oblasti „plně emancipoval“ onen komunitární rozměr mezinárodního práva soukromého, který byl dán článkem 65 Amsterodamské smlouvy.

Odpověď na otázku „proč“ evropské právo zasáhlo tak masivně právě oblast mezinárodního práva soukromého má dva rozměry: **ekonomický a právně-filozofický**. Ekonomický rozměr zdůvodňuje potřebu unifikace oblasti soukromého práva. Právní zase to, proč právě unifikace mezinárodního práva soukromého a procesního dosáhla takového rozvoje. V některých svých publikacích jsem se věnovala právě této otázce. Zde jen krátce připomenou hlavní argumenty, které se objevují.

Potřeba unifikace soukromého práva souvisí s vývojem Evropské unie jako ekonomické integrace. EU

* Uváděná v literatuře také jako: evropské mezinárodní právo soukromé.

** Prof. JUDr. Naděžda Rozehnalová, CSc., řešitelka výzkumného záměru.

¹ Zejména zákon č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním.

² Jde jednak o dvoustranné smlouvy o právní pomoci, které Česká republika uzavřela před vstupem do Evropských společenství, jednak o smlouvy mnohostranné. Jejich přehled lze získat na www.justice.cz

³ BASEDOW, J. The Communitarisation of the Conflict Laws under the Treaty of Amsterdam. *Common Market Law Review*, 2000, č. 37; REMIEN, O. European Private International Law, the EC and its emerging area of freedom, security and justice. *Common Market Law Review*, 2001, č. 38. BOELE-WOELKI, K., Unification and Harmonization of Private International Law in Europe, in: ed. Basedow, J., *Private Law in the International Arena*, The Hague: TMC Asser Press, 2000, s. 61 a násl. JAYME, E. Internationales Privatrecht und Europäischer Binnenmarkt – Eine Skizze, in: Jayme, E., *Internationales Privatrecht. Ideengeschichte von Mancini und Ehrenzweig zum Europäischen Kollisionsrecht*, Heidelberg: C. F. Müller, 2009. V české literatuře ROZEHNALOVÁ, N., TÝČ, V. *Evropský justiční prostor ve věcech civilních*, Brno: MU, 2003. PAUKNEROVÁ, M. *Evropské mezinárodní právo soukromé*, Praha: C. H. Beck, 2008.

stojí na principech jednotného vnitřního trhu s jeho aspekty volného pohybu zboží, služeb, kapitálu a osob. Odstranění překážek a vytvoření jednotného trhu je základní podmínkou pro realizaci uvedených svobod. Je realizováno v rovině veřejného práva⁴. To však přímo na úpravu soukromého práva nedopadá. Proti sobě tak stojí v převážné míře národní soukromé právo a evropské právo jako systém norem vytvářejících ekonomickou integraci včetně jejího sociálního rozměru. Rozdílné hmotné právo, doprovázené navíc rozdíly v určení rozhodného práva, v určení pravomoci soudů, problematickým výkonem cizích soudních rozhodnutí atd. vnáší pro podnikatele do smluv prvky nejistoty a jsou schopny negativně ovlivnit rozvoj podnikatelských aktivit. Poměrně zajímavou skupinu odůvodnění proč ano či proč ne, tvoří argumenty vyplývající z ekonomické analýzy práva⁵.

Z řady důvodů byla dána přednost unifikaci v oblasti **mezinárodního práva soukromého namísto práva soukromého hmotného**. Důvody jsou různé. Jdou od podpory kulturní rozmanitosti národních právních řádů v oblasti hmotného práva, přes snazší přístup k unifikaci mezinárodního soukromého práva vzhledem k určité kulturní identitě až ke zjevně širším pravomocem EU právě v této oblasti oproti oblasti soukromého práva.

Zdrojem právní úpravy v oblasti mezinárodního práva soukromého a procesního v České republice tak nadále jsou:

- normy vnitrostátního původu,
- normy mezinárodního původu,
- **normy unijního původu.**

Evropský justiční prostor ve věcech civilních. Normy unijního původu tvoří nejvíce dynamickou složku stávajícího mezinárodního práva soukromého a procesního. Tato skupina norem reprezentuje onen pojem, který je uveden v záhlaví, a který je dnes urč-

⁴ K otázce dělení soukromého a veřejného práva z pozice evropského práva například VERBRUGGEN, P. The Public – Private Divide in Community Law: Exchanges across the Divide, in *The Impact of Internal Market on the Private Law of Member States*, in *EUI Working Paper Law, 2009/2*, dostupné elektronicky z: http://cadmus.eui.eu/dspace/bitstream/1814/13114/1/LAW_2009_22.pdf. Doporučujeme rovněž literaturu uvedenou v poznámce 7.

⁵ Viz například WAGNER, G. The Virtuos of Diversity in European Private Law, in Smits, J., and Koll., *The Need for a European Contract Law*, Groningen, 2005, s. 3 a násl.; WAGNER, H. Economic Analysis of Cross-Border Legal Uncertainty, in Smits, J., and Koll., *The Need for a European Contract Law*, Groningen, 2005, s. 25 a násl. HAGE, J., LW. Economics and Uniform Contract Law: A Sceptical View, in Smits, J., and Koll., *The Need for a European Contract Law*, Groningen, 2005, s. 55 a násl.; SMITS, J. Diversity of Contract Law and the European Internal Market, in J., and Koll., *The Need for an European Contract Law*, Groningen, 2005, s. 155 a násl.

jící pro české mezinárodní právo soukromé: tj. evropský justiční prostor.

Kořeny evropského justičního prostoru sahají do konce padesátých let 20. století⁶. Zásadní přelom jak v kompetencích Společenství pro tuto oblast, tak následně ve zdrojích právní úpravy znamenalo přijetí a vstup v platnost Amsterodamské smlouvy. Tato obsahovala opatření v oblasti justiční spolupráce ve věcech civilních v člancích 65–68. Zařazením oblasti justiční spolupráce ve věcech civilních do tzv. prvního pilíře bylo možné přejít od úpravy mezinárodními smlouvami k využití komunitárních pramenů – nařízení či směrnic. V průběhu téměř deseti let byla přijata řada nařízení a byla realizována opatření pro soudní spolupráci v rámci Evropských společenství. Lisabonská smlouva spíše než posunula, tak vyjasnila v článku 81 některé z otázek týkajících se pravomoci a dále sjednotila i otázku interpretace norem. Upřesnila také rozsah pravomocí orgánů Evropské unie a členských států v oblasti rodinného práva. Vedle nařízení je nutné počítat i se směrnicemi, rozhodnutími a stanovisky.

K jednotlivým unijně sjednoceným oblastem. Oblast evropského justičního prostoru zahrnuje zejména:

- sjednocení přístupu k soudům, tedy otázku příslušnosti soudů členských států,
- sjednocení nakládání se soudními rozhodnutími,
- sjednocení přístupu k právu, tedy otázku práva rozhodného,
- poskytování právní pomoci mezi soudy členských států,
- úpravu některých dalších otázek souvisejících s výměnou informací, vzděláváním soudců atd.

Konkrétně je reprezentována následujícími nařízeními, které nepochybně tvoří základ úpravy v dané oblasti:

- *nařízení Rady (ES) č. 44/2001 ze dne 22. prosince 2000 o příslušnosti a uznávání a výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech,*

⁶ Prvým krokem, opírajícím se o článek 220 Smlouvy o založení EHS bylo 27. 9. 1968 přijatí tzv. Bruselské úmluvy neboli Úmluvy o soudní příslušnosti a o výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech. Ta sjednotila v otázkách občanských a obchodních před soudy smluvních států otázku pravomoci soudů a zacházení se soudním rozhodnutím. Spolu s ní byly přijaty protokoly o založení pravomoci k interpretaci ESD. V roce 1980 byla přijata Úmluva o právu použitelném pro závazky ze smluv. V platnost vstoupila v roce 1991. Maastrichtská smlouva uvedením tzv. tří pilířů jasně vymezila i další oblasti spolupráce. Oblast justiční spolupráce ve věcech civilních spadala do třetího pilíře. Podstatné bylo z našeho úhlu pohledu to, že tato smlouva nic nezměnila na zdrojích právní úpravy. Nadále byly využívány mezinárodní smlouvy. Změna nastala teprve přijetím Amsterodamské smlouvy.

keré s účinností od 1. 3. 2003 nahradilo předchůdkyni Úmluvu Brusel I (nařízení Brusel I);

- nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27. listopadu 2003 o příslušnosti a uznávání a výkonu rozhodnutí ve věcech manželských a ve věcech rodičovské zodpovědnosti a o zrušení nařízení (ES) č. 1347/2000 (nařízení Brusel IIa);
- nařízení Rady (ES) č. 1346/2000 ze dne 29. května 2000 o úpadkovém řízení;
- nařízení Rady (ES) č. 1206/2001 ze dne 28. května 2001 o spolupráci soudů členských států při dokazování v občanských nebo obchodních věcech;
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 805/2004 ze dne 21. dubna 2004, kterým se zavádí evropský exekuční titul pro nesporné nároky;
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1896/2006 ze dne 12. prosince 2006, kterým se zavádí řízení o evropském platebním rozkazu;
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 861/2007 ze dne 11. července 2007, kterým se zavádí evropské řízení o drobných nárocích;
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1393/2007 ze dne 13. listopadu 2007, o doručování soudních a mimosoudních písemností ve věcech občanských a obchodních v členských státech (doručování písemností) a o zrušení nařízení Rady (ES) č. 1348/2000;
- nařízení Rady (ES) č. 4/2009 ze dne 18. prosince 2008 o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání a výkonu rozhodnutí a o spolupráci ve věcech vyživovacích povinností;
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 864/2007 ze dne 11. července 2007, o právu rozhodném pro mimosmluvní závazkové vztahy (Řím II);
- nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 593/2008 ze dne 17. června 2008 o právu rozhodném pro smluvní závazkové vztahy (Řím I);
- Směrnice č. 96/71/ES, o ochraně vysílaných pracovníků v rámci poskytování služeb
- Směrnice č. 97/7/ES, o ochraně spotřebitele v případě smluv uzavřených na dálku
- Směrnice č. 99/44/ES, o některých aspektech prodeje spotřebního zboží a záruk na toto zboží
- Směrnice č. 2000/31/ES, o elektronickém obchodu
- Směrnice č. 2002/83/ES, o životním pojištění
- Směrnice č. 2002/74/ES, o ochraně zaměstnance při platební nezpůsobilosti zaměstnavatele, která zavádí ustanovení pro přeshraniční případy (novela původní směrnice č. 80/987/EHS)
- Směrnice č. 2005/56/ES, o příhraničních fúzích kapitálových společností
- Směrnice č. 2002/47/ES, o dohodách o finančním zajištění
- Směrnice č. 2002/65/ES, o uvádění finančních služeb pro spotřebitele na trh na dálku
- Směrnice č. 2003/8/ES, o zpřístupnění spravedlnosti v přeshraničních sporech stanovením minimálních společných pravidel pro právní pomoc v těchto sporech
- Směrnice č. 2006/123/ES, o službách na vnitřním trhu – specifický případ
- Směrnice č. 97/5/ES, o přeshraničních převodech
- Směrnice č. 98/26/ES, o neodvolatelnosti zúčtování v platebních systémech a v systémech vypořádání obchodů s cennými papíry
- Směrnice č. 93/22/EHS, o investičních službách v oblasti cenných papírů ve znění směrnic č. 95/26/ES, č. 97/9/ES a č. 2000/64/ES
- Směrnice č. 97/9/ES, o systémech odškodnění investorů
- Směrnice č. 98/26/ES, o neodvolatelnosti zúčtování v platebních systémech a systémech vypořádání obchodů s cennými papíry
- Směrnice č. 2001/17/ES, o reorganizaci a likvidaci pojišťoven
- Směrnice č. 2002/47/ES, o dohodách a finančním zajištění
- Směrnice č. 2002/87/ES, o doplňkovém dozoru nad úvěrovými institucemi, pojišťovnami a investičními podniky ve finančním konglomerátu
- Směrnice č. 2000/31/ES, o určitých aspektech služeb informační společnosti, zejména elektronického obchodního styku v rámci vnitřního trhu
- Směrnice č. 2002/58, o zpracování osobních údajů a ochraně soukromí v odvětví elektronických komunikací
- Směrnice č. 72/166/EHS, o sbližování právních předpisů členských států týkajících se pojištění občanskoprávní odpovědnosti z provozu motorových vozidel a kontroly povinnosti uzavřít pro pří-

Pokud jde o směrnice, uvádíme níže alespoň částečný přehled. Prakticky bez jakékoli šance na konečný výčet. Tyto normy jsou také nazývány „disperzními kolizními normami“. Jako příklad lze uvést:

- Směrnice č. 93/13/EHS, o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách
- První směrnice o jiném než životním pojištění č. 73/239/EHS, Druhá směrnice o jiném než životním pojištění č. 88/357/EHS, Třetí směrnice o jiném než životním pojištění č. 92/49
- Směrnice č. 93/7/EHS, o navrácení nezákonně vyvezených kulturních statků
- Směrnice č. 94/47/ES, o ochraně nabyvatelů ve vztahu k některým aspektům smluv o nabytí práva k dočasnému užívání nemovitostí (timesharing)

pad takové odpovědnosti pojištění, ve znění směrnice č. 72/430/EHS a směrnice č. 84/5/EHS

- *Druhá směrnice č. 84/5/EHS, o sblížení právních předpisů členských států týkajících se pojištění občanskoprávní odpovědnosti z provozu motorových vozidel, ve znění směrnice č. 90/232/EHS*
- *Třetí směrnice 90/232/EHS, o sblížení právních předpisů členských států týkajících se pojištění občanskoprávní odpovědnosti z provozu motorových vozidel*
- *Směrnice č. 2000/26/ES, o sblížení právních předpisů členských států týkajících se pojištění občanskoprávní odpovědnosti z provozu motorových vozidel a o změně směrnic Rady č. 73/239/EHS a č. 88/357/EHS*

3) Podstata a dopad změn práva EU ve sledovaném období na české právo

Vedle zásadního vlivu přímého, kdy existují normy z oblasti mezinárodního práva soukromého a procesního, jejichž zdroji jsou zdroje evropské, je nutné si uvědomit také vliv na obě další složky, tj. vnitrostátní právo a mezinárodní právo.

A. Vnitrostátní právo

Součástí rekodifikace norem z oblasti soukromého práva je i vypracování nového zákona o mezinárodním právu soukromém (dále jen „návrh ZMPS“). Stávající úprava je obsažena, jak jsme uvedli výše, v zákoně č. 97/1963 Sb., o mezinárodním právu soukromém a procesním (dále jen ZMPS). Pod vlivem zejména požadavků evropského práva došlo k řadě průběžných novel této normy. Nelze říci, že by to bylo evropské právo, které vyvolalo nutnost přijetí nové úpravy. Spíše jde o dopad změn v oblasti českého soukromého práva. Otázku, která nicméně byla českou doktrínou i příslušnými orgány řešena byla „zda je vůbec nutné či vhodné mít v současné době vlastní úpravu mezinárodního práva soukromého? Zda nenastala doba pro ustoupení regionální evropské úpravě.“ A to zejména vzhledem k tomu, že evropská úprava má v řadě aspektů univerzální charakter. I přes poměrně široký zásah evropských norem je nutné si uvědomit, že v aktuální době v oblasti kolizního práva zasahují sice významné, nicméně jen dílčí segmenty. Zcela chybí rovněž obecná část. V oblasti procesní je zásah sice výraznější, nicméně rovněž není upravena celá oblast mezinárodního práva procesního. Některé z dalších významných otázek – například procesní zacházení s kolizním a hmotným právem, zůstávají zatím zcela mimo dosah evropského práva.

B. Mezinárodní smlouvy, resp. pozice stran třetích.

Uvedená otázka zdánlivě zůstávala určitou dobu mimo dosah zájmu orgánů EU. Zásadní přelom nastal v souvislosti s otázkou přijetí přepracované Luganské úmluvy mezi státy EU a státy ESVO. Otázka tzv. vnějších pravomocí tj. pravomocí pro vztahy vůči třetím (nečlenským) státům, dnes reprezentuje dva základní okruhy vztahů, které mohou být upraveny jen mezinárodními smlouvami:

- vztahy upravené zpravidla před vstupem do ES/EU dvoustrannými smlouvami. Zpravidla jde o smlouvy o právní pomoci.
- vztahy upravené mnohostrannými smlouvami. Nejčastějším případem jsou smlouvy přijaté v rámci Haagské konference mezinárodního práva soukromého.

Pravomoc EU je v oblasti vztahů ke třetím státům pravomocí výlučnou v oné míře, ve které byly tyto pravomoci vykonány jako vnitřní pravomoci. V minulosti byla tato otázka vícekrát zkoumána. Formulována spolu s odpovědí byla v rozhodnutích či posudcích⁷. Pro námi uvedenou oblast vedle doktríny AETR vyjádřil postavení orgánů ES posudek ESD číslo 1/2003 ze dne 7. 2. 2006 týkající se nového uzavření Luganské úmluvy II. Připomenout je vhodné také článek 351 Smlouvy o fungování EU. Ten vyjadřuje jak povinnost slučitelnosti těchto smluv s právem EU, tak otázku pravomocí orgánů EU. Otázka stávajících smluv a možnost sjednávání dvoustranných smluv do budoucna jsou upraveny nařízením.⁸

4) Výhled

Oblast mezinárodního práva soukromého a procesního, na rozdíl od oblasti hmotného práva patří k mimořádně dynamickým oblastem. Stávající výhled pro další

⁷ V české literatuře k analýze této problematiky zejména PAUKNEROVÁ, M. Evropské mezinárodní právo soukromé, Praha: C. H. Beck, 2008, s. 108–111. Zde rovněž rozbor rozhodnutí ESD 22/70 Komise v. rada z 31. 3. 1971 (zmínka o doktríně AETR). Dále také krátký rozbor Posudku ESD 1/03 z roku 2006.

⁸ Nařízení Rady (ES) č. 664/2009 ze dne 7. července 2009, kterým se zřizuje postup pro sjednávání a uzavírání dohod mezi členskými státy a třetími zeměmi o příslušnosti, uznávání a výkonu rozsudků a rozhodnutí ve věcech manželských, věcech rodičovské zodpovědnosti a věcech vyživovacích povinností a o právu rozhodném ve věcech vyživovacích povinností; Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 662/2009 ze dne 13. července 2009, kterým se zřizuje postup pro sjednávání a uzavírání dohod mezi členskými státy a třetími zeměmi ve zvláště vymezených věcech v oblasti práva rozhodného ve smluvních a mimosmluvních závazkových vztazích.

unifikaci či harmonizaci je obsažen ve Stockholmském programu (Stockholmský program – otevřená a bezpečná Evropa, která slouží svým občanům a chrání je, 2010/C 115/01) přijatém v roce 2009. Tento proklamuje pokračování v unifikaci uvedené v Haagském programu, a to pro roky 2010–2014. Naznačuje směr rozvoje,

a to včetně oblasti mezinárodního práva soukromého a procesního. Vedle zjednodušení stávajících procesů uznání, zavedení e-justice do dalších oblastí, je to zavedení stávajících procesů do nových sfér mezinárodních kontaktů jako je oblast dědictví atd.